

ПОЕТИКА VERSUS ПОЕЗІЯ ЯК „СПОСОБИ ВИКЛИКАТИ ВРАЖЕННЯ...”

Розкривається зміст поняття „поетика” в широкому та вузькому значеннях. Термін „поетика” витлумачується як якість художнього твору, розглядаються основні його складові.

Ключові слова: *поетика, стиль, лексика художнього твору, троп, звукопис (фоніка), поетичний синтаксис, версифікація, С. Воробкевич.*

Упродовж тривалого історичного розвитку поняття „поетика” змінювалося, його семантичне поле то звужувалося, то розширювалося. Взагалі саме поняття „поетика” дуже розмите, і тлумачать його кожен по-своєму. Показова в цьому сенсі стаття Г. Клочека „Так що ж таке поетика?” (1992), яку вчений почав з того, що подав найбільш характерні визначення цього явища, взяті з авторитетних джерел, і навів їх близько десяти. Редактори збірника „Проблеми поетики” ще в 1976 році висловлювали щодо цього такі міркування: „Через те, що десятиліттями у нас поетикою, практично кажучи, не займалися взагалі, через те, що тепер зацікавленість нею – масове, прямо-таки повальне захоплення, певною мірою затуманився, став дещо незрозумілим сам предмет цієї філологічної галузі, виник певний різнобій думок щодо того, що ж, власне, є поетика?” [5, с. 3].

І. Франко, який, хоч і рідко застосовував цей термін, але твердив, що поетика „з’являється в смисловому полі, яке передається словосполученням „способи викликати враження в душі читача” [3, с. 7]. З цього приводу Р. Гром’як зазначає: „Франко розвивав своє власне розуміння поетики як науки про будову мистецького твору і системи його складових елементів, що функціонують в цілісному естетичному організмі” [3, с. 18]. А. Квятковський у вступній частині до свого „Поетичного словника” називав поетику „основним розділом теорії літератури <...>, що вивчає виражальні засоби, жанри і форми поезії та прози” [4, с. 3]. Г. Клочек говорить про неї як про „описову поетику”: саме вона, за словами дослідника, намагається „розпізнати і класифікувати в літературному творі „прийоми”, „художні засоби” [5, с. 8], натомість А. Ткаченко визначає її як „мікропоетику”, яку ще називають „окремою або функціональною” [10, с. 138]. До сучасного наукознавства поетика дійшла в оновленому, більш широкому розумінні, О. Вялікова, вслід за Ж.-Ф. Ліотаром, І. Ільїним, М. Епштейном, зазначає: „передусім як вид світогляду, особливий та неповторний стиль автора, який є майстром не завдяки віршованій формі його творів, а в аристотелівському баченні як автор глибоко емоційного та образного стилю мовлення” [2, с. 238].

У словнику літературознавчих термінів В. Лесин та О. Пулинець пояснюють поетику як один з основних розділів літературознавства – теорію літератури, але при цьому зауважують, що „частіше поетикою називають, на відміну від теорії літератури, ту її частину, яка вивчає питання структури творів, їх композиції, поетичну мову та віршознавство, тобто питання форми літературних творів” [9, с. 286]. Натомість у літературознавчому словнику-довіднику Р. Гром’яка ця позиція зазнає критики в тому плані, що розуміння поетики як вивчення композиції, поетичного мовлення, версифікації та інших сегментів теорії літератури є наявною спробою „замінити її (поетику) одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, яка має висвітлювати поетичне мовлення” [7, с. 557]. З цього можна зробити висновок, що навіть укладачі словників неодностайні в питанні вичерпного й коректного тлумачення цього терміна. В. Лесин та О. Пулинець схиляються до вузького трактування поетики, тоді як Р. Гром’як відстоює широке її розуміння, наближене до постмодерністського.

Попередні спостереження дозволяють констатувати, що в процесі свого розвитку поняття поетики не було статичним. До середини ХІХ ст. поетика зберігала значення загальноестетичної категорії, яке надавав їй Арістотель. О. Веселовський звузив його, увівши у науковий обіг термінопоняття „історична поетика” (за аналогією з історичною граматикою), що стало одним з основних в історії всесвітньої літератури. Але історична поетика певною мірою не пояснювала багатьох питань специфіки літератури як словесного мистецтва. Останні знайшли свій розвиток у теоретичній концепції О. Потебні, який сформулював основні ідеї лінгвістичної теорії словесності, тобто теоретичної поетики. Час від часу поетику іменують поезією. О. Потебня ж вкладав у цей термін широкий смисл, зазначаючи, що „поезія є одним із мистецтв, а тому її зв’язок зі словом має вказувати на загальні сторони мови та мистецтва” [8, с. 22].

Лінгвістичним дослідженням поетичної функції вербальних повідомлень у цілому і поезії зокрема присвячено працю Р. Якобсона, в якій погляд на поетику значно звужується („Лінгвістика і поетика”). Учений захищає поетику від літературознавців та критикує їхні хибні прагнення „вважати поетичне висловлювання відхиленням від норми” [14, с. 81]. Тут його думки співзвучні з арістотелівськими, який вважав, що „високий та вільний від грубуватості стиль – це той, що характеризується незвичними словами” [1, с. 77]. При цьому Якобсон стверджує, що поетика вивчає поетичні твори крізь призму мови та домінуючу в поезії функцію, а тому поезія є відправним моментом у тлумаченні поетичних текстів [14, с. 81].

Ще один погляд на поетику як науку в широкому розумінні висловив свого часу Б. Томашевський. Його думка про те, що поетика разом із риторикою становлять загальну теорію літератури, сягає ще часів античності, коли почало формуватися розуміння цих двох понять. Слідом за Арістотелем, науку, яка вивчає конструкцію нехудожніх творів, він вважає риторикою, а науку, яка вивчає конструкцію художніх

творів, – поетикою. Водночас науковець зауважує, що не тільки поетика займається вивченням художньої літератури, а й інші дисципліни. Завданням поетики, за Б. Томашевським, є вивчення способів будови літературних творів, об'єктом вивчення – художня література (зокрема, способи комбінації словесного матеріалу в художній єдності), способом вивчення – опис та класифікація явищ з їх інтерпретацією.

Своєрідний дискурс в історію розвитку поетичної думки зробив Г. Клочек у статті „Що ж таке поетика? ”: Зміст терміна „поетика”, на гадку вченого, досить рухомий. Щоправда, це, в основному, стосується його функціонування в ХХ ст. Арістотель розумів” „поетику” як науку про „роблення” поетичних творів. Вона включала в себе набір правил, дотримуючись яких нібито можна було створити зразковий літературний твір. Така нормативно-описова поетика довгий час майже не змінювалась, а коли і змінювалась, то дуже поволі, ледь помітно. Латиномовні поетики, які вивчались у Києво-Могилянській академії і в інших давніх навчальних закладах, мали також нормативний характер: їх завдання полягало в тому, щоб навчити студентів правильно писати літературні твори. Упродовж ХІХ ст. у Росії вийшло багато підручників з теорії словесності (Розбергі, Кошанського, Остолопова та ін.), які, фактично, підтримували середньовічні уявлення про поетику.

Бурхливий процес ламання старих і народження нових виражально-зображальних форм, який відбувався у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, мовби загострив у дослідників „відчуття художньої форми”. Термін „поетика” знову ожив, його зміст „прийшов у рух” і почав наближатися до тієї структури, яка характерна для нього у наш час. Але цей рух швидко припинився. У 30-х роках слово „поетика” знову вийшло з активного вжитку. Припускаємо, це, в основному, зумовлено тим, що сам термін „поетика” асоціювався з поняттям „формалізм”. А різка критика формалізму приводила до того, що саме по собі дослідження форми як такої почало задаватися чимось методологічно неправильним. Саме в цей час і, очевидно, через цю причину слову „поетика” було протиставлено евфемізм „майстерність письменника”.

З другої половини 50-х років термін „поетика” почав впевнено витісняти термін „майстерність письменника”. На надзвичайну живучість слова „поетика”, на його здатність змінювати собою багато різноманітних явищ і понять, на його високу „конкурентну спроможність” треба звернути особливу увагу, оскільки, лише розібравшись у причинах усього того, ми зможемо наблизитися до розуміння сутності терміна „поетика”. Приступаючи до аналізу структури поняття „поетика”, відзначимо, слідом за М. Храпченком, що, в даному випадку, назва науки збігається з найменуванням об'єкта її вивчення. Ця особливість вносить чимало незручностей у користування терміном „поетика”, але позбутись їх, мабуть, неможливо. Його подвійне значення склалось історично.

Найкращий спосіб відповісти на питання „що таке поетика?”, гадаємо, полягає в тому, щоб визначити структуру постійних смислів,

які зберігаються в цьому слові незалежно від контекстів, у яких воно перебуває. Передусім треба сказати, що поняття „поетика” має безпосереднє відношення до поняття „художність”. Звичайно, характер цих відношень історично змінювався, тому що змінювались у різні історико-культурні епохи уявлення про художність. Нормативна поетика, як уже говорилося, була зведенням правил, дотримуючись яких нібито можна було створити твори, наділені художньою цінністю. Описова поетика як наукова дисципліна намагалася розпізнати і класифікувати в літературному творі „прийоми”, „художні засоби”, а також вважала, що пізнає „таємниці” художності. Зрозуміло, що загальна поетика, яка прагне визначити універсальні закони і принципи побудови будь-якого літературного твору, претендує на пізнання головних законів художності. Історична поетика осягає багатотисячлітній процес розвитку художніх форм. Небезпідставно переконана у своїх вагомих пізнавальних можливостях і функціональна поетика. Намагаючись зрозуміти художній твір як цілісну функціональну систему, вона претендує на розгадку головних секретів художності [5, с. 7–8].

За переконанням Г. Ключека, функціональну поетику слід рубрикувати за критерієм цілісності й підпорядкованості складників. Автор статті пропонує таке розмежування:

- Поетика окремих компонентів;
- Поетика окремого літературного твору;
- Поетика окремого письменника (індивідуальна поетика);
- Поетика окремого жанру;
- Поетика літературної течії (школи, напрямку);
- Поетика літературного методу;
- Поетика літературної епохи;
- Поетика національної літератури;
- Поетика літератур окремого регіону [5, с. 14].

Учений зауважує: „На нашу думку, питання про дефініцію поняття „поетика”, яка б задовольняла всіх, залишиться ще надовго, а швидше всього – назавжди! – відкритим. Пояснюється це надскладною, постійно змінною, незалежною від багатьох контекстів, смисловою структурою цього слова. У науці є чимало термінологічних понять, які досі не мають загальноприйнятих визначень. Для прикладу пошлемося на величезну кількість спроб дати вичерпні визначення таким загальнонауковим поняттям, як „система”, „структура”. Та й багато кардинальних літературознавчих термінів (скажімо „стиль”, „метод”, „жанр”) далекі від остаточної визначеності” [5, с. 11–12].

О. Вялікова у згадуваній уже статті спостерігає, що сучасні українські (Д. Затонський, Т. Денісова) та зарубіжні (Ю. Хабермас, Ж. Дерріда та ін.) дослідники витлумачують термін „поетика” по-різному: „Розуміючи це поняття досить широко, науковці вбачають у ньому не лише теорію поезії (Брокгауз) і не лише науку про структуру твору чи композицію (Б. Томашевський) та особливості авторського стилю (поетика Т. Шевченка, поетика М. Рильського), а здебільшого комплексну

категорію кризь призму соціальних, психологічних, гендерних, економічних та політичних особливостей ситуації в світі” [2, с. 237].

У польському словнику літературознавчих термінів подається таке тлумачення терміна: „Поетика (з гр. – творчий) – одна із фундаментальних частин теорії літератури, котра описує завдання класичної літератури, досліджуючи її структуру. Поетика цікавиться загальними засадами будови літературних завдань, а не окремими творами, котрі були предметом аналізу й інтерпретації. Поетика поділяється на: генеалогічну (наука про літературні роди і види), стилістику (засоби мистецтва), версифікацію (досліджує будову вірша). З огляду на спосіб вираження вирізняється поетика описова і поетика історична. Поетика описова сучасніша, бо в минулому виконувала завдання теорії літератури, пов’язані з риторикою. Через століття вона мала нормативний характер, формулювала правила, відповідно до яких треба творити. Історична поетика виникла у ХХ столітті, від описової відрізняється тим, що, виходячи із систематичного опису літературних завдань, натомість досліджує розвиток і перетворення літературних форм. Сучасна поетика відрізняється методологічно і щораз частіше використовує здобутки мовознавства” [15, с. 231].

А. Ткаченко у статті „Презентація. Репрезентація” так розмірковує про поетику: „Певна річ, що понад два з половиною тисячоліття слово „поетика” значно розширило свою полісемію, не кажучи вже про дефініції. Порівнявши сучасні визначення поетики, виявимо ключові слова, що групуються довкола двох полюсів: з одного боку, це властивості художньої форми, з другого – наука художньої майстерності (у найширшому значенні – синонім теорії літератури). Виходить, що поетику тлумачать і як об’єкт, і як суб’єкт дослідження. У випадку зі стилем тут маємо два терміни: стиль і стилістика. Щоправда, стилістику часом застосовують і в значенні „стиль”. Для уникнення бодай частини різночитань варто розрізняти: 1) поетику як властивості художньої форми (або, по шкільному кажучи, художні засоби) і 2) поетологію як науку, що вивчає оті засоби, секрети майстерності. Відкриття не моє, просто хочу звернути на це увагу. Бо тут також відбуваються складні процеси. З одного боку, маємо фундаментальні праці з поетики поетології – од античної, візантійської літератури донині, а з другого, ще 1970 року Юлія Крістева свою передмову до франкомовного видання бахтінської „Поетики Достоевського” назвала „Руйнування поетики”. Після праці Р. Барта „Смерть автора” (1968) це була друга епатажна підніжка традиційному Університетові.

Ясно тепер, чому почин Бахтіна неминуче мав переходовий характер. Користуючись терміном поетика, що дістався йому у спадок од попередників (істориків і формалістів) [Аристотель якось ні до чого], Бахтін відкриває цілий материк, до якого інструментарій поетики [поетології] незастосовний. Звідси – двоїстість його підходу: він постійно вагається між гуманістичною, а підспудно навіть і християнською мовою, з одного боку, і термінологією – з другого [так ніби не можна поєднати одне з другим і третім: або ти гуманіст, а

підспудно навіть християнин, – або ти термінолог], між турботою про ретельну документованість дослідження, притаманною історикові літератури, і гострою інтуїцією при читанні текстів; це не літературний, не лінгвістичний і не філософський підхід, а все те разом; рясніючи повторами, а іноді й неточний, він раз у раз зміщує сенс лінгвістичних термінів і ніколи не дає їм чіткого визначення” [11, с. 7].

Учений вважає, що з усіх можливих розумових підходів найбільш фаховим буде аналіз у сферах лексики, тропіки, стилістичних фігур, ритміки, фоніки, власне – філології. Її теж ніхто не скасує, як любові до Слова. А „нечитабельні” тексти – поза межами мистецтва.

А. Ткаченко схематично показує розгалуження поетики: літературознавство – теорія літератури – історична поетика – мікропоетика – стилістика – віршознавство (фоніка, ритміка, метрика, строфіка) – риторика, поетика прози, поетика драми.

І. Чепіга, автор статті про поетику, подав ще таке визначення цього явища: „Поетика – сукупність художньо-естетичних і стилістичних засобів, що визначають своєрідність того чи того виду мистецтва, певного літературного явища, твору – його внутрішню будову, специфічну систему його складників та їх взаємозв’язки (поетика театру, поетика кіно, поетика Бароко, романтизму, поетика роману „Вершники” Ю. Яновського тощо). Система художніх засобів твору включає поняття поетичної або художньої мови, яка відрізняється від інших функціональних видів мови особливостями звукової інструментовки, словником, синтаксисом та наявністю ритму; поетичних тропів і фігур, використаних у художньому творі, – тобто всього того, що сприяє розкриттю художнього замислу автора” [13, с. 499].

Аналізуючи розвиток поетики від її ототожнення з поезією до виділення в окрему науку, а також тривалий шлях пошуку єдиного трактування, слід сказати, що це поняття розумілося в залежності від сегменту розуміння. Ми пропонуємо трактувати це поняття як якість художнього твору, а основними складовими поетики, які здатні різними способами викликати враження в душі читача, є: жанрова особливість та лексика художнього твору, тропи, поетичний синтаксис, звукопис, віршування, хоча говорити про вичерпність складових, що здатні вплинути на якість художнього твору, на сьогодні ще досить рано, адже мова перебуває у процесі розвитку. Розгалуженість розуміння і трактування поетики як науки створює певні незручності, але, з іншого боку, не треба забувати, що терміни науки завжди повинні бути „відкритими” – інакше це свідчило би про загальмованість її розвитку.

1. *Аристотель*. Поетика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
2. *Вялікова О.* Концептуальний зміст феномену „поетика постмодернізму” в контексті розвитку поетики як науки [Електронний ресурс] / Олена Вялікова. – Режим доступу : http://www.ubuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/FiL/2009_81_3/statti/54.pdf.

3. Гром'як Р. Про визначення поетики в світлі естетичної концепції І.Я. Франка / Р. Гром'як // Поетика / відповід. ред. В.С. Брюховецький. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 16–21.
4. Квятковский А.П. Поэтический словарь / А.П. Квятковский. – М. : Сов. энциклопедия, 1996. – 375 с.
5. Клочек Г. Так що ж таке поетика? / Г. Клочек // Поетика / відповід. ред. В.С. Брюховецький. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 5–16.
6. Ларцев В. От редакторов / В. Ларцев, Р. Шагинян // Проблемы поэтики. – Вып. 258. – Т. 3. – 1976. – С. 3–5.
7. Літературознавчий словник-довідник / редкол. Р.Т. Гром'як та ін. – К. : Академія, 1997. – 748 с.
8. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высш. шк., 1990. – 324 с.
9. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – К. : Рад. школа, 1965. – 432 с.
10. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей ВНЗ / А. Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 448 с.
11. Ткаченко А. Презентація. Репрезентація / А. Ткаченко // Літературна Україна. – 2010. – 22 липня. – С. 7.
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Франко І. // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – 595 с.
13. Чепіга І.П. Поетика / І.П. Чепіга // Українська мова : енциклопедія / редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Якобсон Р.О. Работы по поэтике / Р.О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 460 с.
15. Słownik terminów literackich / red. Lilianna Durska, Agnieszka Nawróć. – Krakow : Greg, 2005. – 359 s.

Аннотация

Раскрывается содержание понятия „поэтика” в широком и узком смысле. Истолковывается термин „поэтика” как качество художественного произведения и предлагаются основные его составляющие.

Ключевые слова: поэтика, стиль, лексика художественного произведения, троп, звукопись (фоника), поэтический синтаксис, версификация, С. Воробкевич.

Summary

The article reveals the content of concepts, poetics „in the broad and narrow sense, explains the term, poetics” as a quality artistic work and offers its basic components.

Key words: poetics, style, vocabulary work of art, tropes, phonetics, poetic syntax, versification of Sidor Vorobkevich.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2011 р.